

⁴⁸ *Зберігається* в Національному історико-археологічному заповіднику НАН України «Ольвія». Інв. № О-72/112; *Козуб Ю.И.* Отчет о работе загородного отряда... — С. 8. — Табл. 10, 1; *Она же.* Надгробия некрополя Ольвии римского периода // Боспорский феномен: погребальные памятники и святилища: Материалы Междунар. науч. конф. — СПб., 2002. — Ч. 2. — С. 39—40.

Одержано 12.12.2003

В.М. Зубарь, Ю.И. Козуб

НОВЫЕ НАДГРОБИЯ С ЛАТИНСКИМИ ЭПИТАФИЯМИ ИЗ ОЛЬВИИ

Статья посвящена публикации и, насколько это возможно ввиду фрагментированного характера надписей и плохого состояния их сохранности, интерпретации четырех новых надгробных памятников первой половины середины III в. н. э. с латинскими эпитафиями, обнаруженными в ходе раскопок некрополя Ольвии в 1972, 1994 и 2002 гг. Одна эпитафия подтверждает данные о долговременном присутствии в Ольвии в первой половине III в. н. э. гражданских лиц, связанных с римским гарнизоном, которые, вероятно, жили в специально отведенном для этого районе. Три другие свидетельствуют о том, что в середине III в. н. э. римская администрация все еще оказывала помощь Ольвии и отводила ей определенную роль в сдерживании варварской агрессии, направленной против римских провинций, что теперь надежно зафиксировано целой группой эпиграфических источников.

V.M. Zubar, Yu.I. Kozub

NEW GRAVESTONES WITH LATIN EPITAPHS FROM OLBIA

The article publishes and interprets four new grave monuments so far as possible in view of the fragmentary character of the inscriptions and their bad preservation degree. The gravestones bearing Latin epitaphs dated from the first half - middle III century BC were excavated on the Olbian necropolis in 1972, 1994 and 2002. The first of them confirms data on presence of civilians in Olbia who were connected with the Roman garrison and permanently lived in a specially allotted district in the first half of III century AD. Other three of them testify to the fact that in the middle of the III century AD Roman administration still rendered help to this center and assigned it certain role in containing the barbarian aggression against the Roman provinces, what is now securely fixed by means of a number of epigraphic sources.

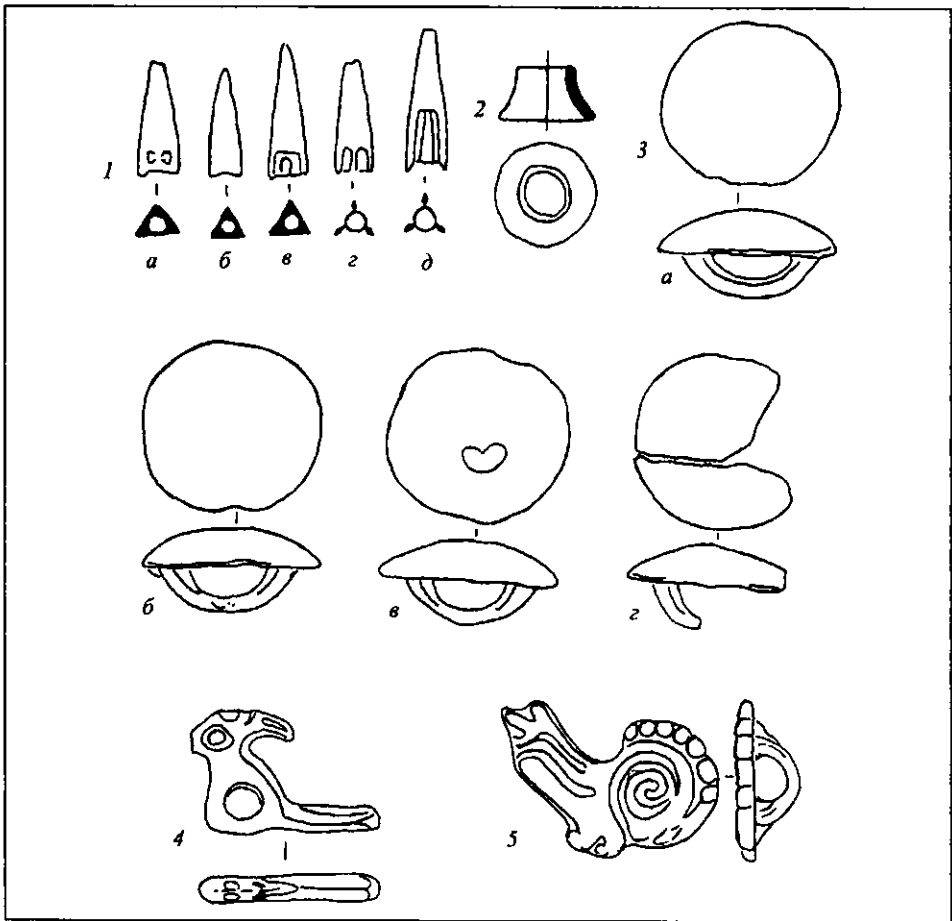
Л.І. Бабенко

КОМПЛЕКС РЕЧЕЙ ПОХОВАННЯ IV ст. до н. е. БІЛЯ ПЕРЕСІЧНОЇ

Статтю присвячено публікації поховального комплексу IV ст. до н. е. біля смт Пересічна Дергачівського р-ну Харківської обл. і науковій інтерпретації його матеріалів.

Нещодавно до Харківського історичного музею звернувся житель смт Пересічна Дергачівського р-ну, який під час земляних робіт на присадибній ділянці виявив залишки поховання скіфського часу. Земляний насип на ділянці не простежувався, але можливо, що його було зруйновано попередніми господарськими роботами. Будь-яких кісткових решток похованого не виявлено. Відомості про будову поховального спорудження, інші риси поховального обряду відсутні. До музею надійшли такі предмети поховального інвентарю комплексу.

© Л. І. БАБЕНКО, 2004

Бронзові речі з поховального комплексу біля смт Пересічна Харківської обл.: 1, а—д — наконечники стріл; 2 — варворка; 3, а з — круглі бляхи; 4 — наносник; 5 — нашічник

1. Наконечники стріл бронзові, тригранні, із внутрішньою втулкою, склепистою голівкою та ледь помітною виїмкою біля основи. Усього 5 екземплярів, що репрезентують такі варіанти: а) з двома квадратними поглибленнями в нижній частині грані (рисунок, 1а); б) з гладенькими гранями (рисунок, 1б); в) з коротким П-подібним ложком (рисунок, 1в); г) з двома паралельними рівчками в нижній частині грані (рисунок, 1г); д) з П-подібним ложком досередини голівки та опущеними кінцями граней, що утворюють шипи (рисунок, 1д).

Репрезентовані наконечники за класифікацією Г.І. Мелюкової належать до 7 та 8 типів III відділу, що отримали найбільше розповсюдження протягом другої половини V — початку III ст. до н. е. (третья та четверта хронологічні групи)¹.

2. Ворварка бронзова гладенька конічної форми, з ледь прогнутими стінками — 1 екземпляр (рисунок, 2).

3. Бляхи вузденні бронзові литі круглі (діаметр 3,2 см), гладенькі, напівсферичної форми з масивною петелькою на зворотному боці. Усього 4 екземпляри (рисунок, 3, а—г). Одна з блях має майже в центрі отвір ниркоподібної форми давнього походження, що, можливо, утворився через ливарний брак (рисунок, 3в).

Подібні бляхи (іноді з позолотою) добре репрезентовані як у степових (Солоха², Гайманова Могила³, Чортомлик⁴) курганах, так і в пам'ятках Лісостепу⁵. Територіально найближча аналогія походить із кургану 2 біля ст. Совнаркомівська⁶. З'являються такі бляхи ще в ранньоскіфський час та найбільшого поширення набувають у IV ст. до н. е.

4. Наносник у вигляді вузького продовгуватого щитка, від верхнього краю якого відходить уперед виконана в плоскій скульптурі голівка птаха (орлиноголового грифона?) з великим, загнутим униз дзьобом. Глибоким рельєфом чітко

розділені надкльов'я та підкльов'я дзьоба. Подібним чином на надкльов'ї виділено восковицю. У підовальній заглибленій орбіті знаходиться кругле випукле око. На потилиці — ледь помітний виступ, можливо, від зламаного вуха чи рогу. Під шиєю істоти — круглий отвір для просіяння шкіряного ремінця (рисунок, 4).

Найближчі аналогії цьому наноснику походять з кургану 18 біля с. Руська Тростянка на середньому Доні⁷ та Чортомлика⁸, більш віддалені відомі в пам'ятках Правобережного Лісостепу⁹, на Посуллі¹⁰ та у Сіверськодонецькому регіоні¹¹.

5. Бляха вуздечна (нащічник?) у вигляді так званої задньої лапи хижака чи ведмежої лапи з масивною петелькою на зворотному боці (рисунок, 5).

Аналогії пересічанському нащічнику досить широкі. Подібні бляхи добре відомі в степових пам'ятках — як курганах вищої знаті (Солоха¹², Чортомлик¹³), так і в похованнях рядових воїнів (курган 29 могильника Гайманове поле¹⁴). У курганах Лісостепу ідентичні нащічники знайдені на Правобережжі (Ризине, Михайлівка, Кошеваті¹⁵), на Посуллі (курган 1 біля с. Волковці¹⁶) та в басейні р. Сіверський Донець — як серед пам'яток сіверськодонецького локального варіанта (курган 3 старомерчанського могильника¹⁷), так і далеко за межами його ареалу (курган 2 біля с. Петрівка Луганської обл.¹⁸). Репрезентовані пам'ятки обмежені рамками IV ст. до н. е., від самого початку (Солоха) до 340—320 рр. до н. е. (Чортомлик).

Привертає увагу широке розповсюдження та стійке сполучення пари у складі наносника у вигляді голівки тварини (найчастіше грифона), з одного боку, та різних варіантів нащічника під умовними назвами «медвежа лапа», «лапа хижака», «півники», тощо — з другого. Навряд чи подібна комбінація була випадковою, швидше за все, між цими предметами кінського спорядження існував тісний семантичний зв'язок. Це дає змогу зробити припущення, що перелічені варіанти нащічників були зображеннями кінцівок тварини (ніг, рідше крила), голова якої була репрезентована на наноснику. У цьому випадку сама вуздечка сприймалася як повноцінний еквівалент істоти (найчастіше це грифон). Обрядження коней, призначених для супроводжувального поховання, у подібні вуздечки відповідали певним вимогам поховального ритуалу, семантичне тлумачення якого за змістом могло бути близьким до відомих на предметах торевтики сцен роздирання грифонами коней (верхній фриз чортомлицької амфори, нижній фриз некторалі з Товстої могили). Можливо, загнудування коня подібною вуздечкою було своєрідною посвятою одному з божеств, інкарнацією якого міг бути грифон.

Дата пересічанського комплексу обмежується IV ст. до н. е., за рамки якого не виходять численні аналогії до предметів поховального інвентарю.

З достатньою долею впевненості можна констатувати, що репрезентований матеріал походить із поховання воїна-вершника. Довгий час із матеріалів поховальних пам'яток скіфського часу в басейні р. Сіверський Донець науковцям були невідомі поховання загнуданих коней чи набори предметів кінського спорядження, поміщення яких у могилу символізувало поховання коня. Це дало змогу дослідникам тлумачити подібну відсутність як характерну рису поховального обряду сіверськодонецьких племен, що вирізняла їх серед інших етнічних угруповань Степової та Лісостепової Скіфії¹⁹.

Дослідження останніх десятиріч виявили низку подібних поховань — кургани 3 та 5 біля с. Протопопівка Дергачівського р-ну²⁰, 2, 7 та 9 — біля с. Пісочин²¹, 1 — біля с. Коротич²², 2 — біля ст. Совнаркомівська Харківського р-ну²³, 2 — біля с. Мала Рогозянка Золочівського р-ну²⁴, 3 і 4 — біля с. Старий Мерчик Валківського р-ну²⁵. Пересічанський комплекс доповнює цей, уже достатньо репрезентативний перелік подібних поховань. Кількість відомих у Сіверськодонецькому регіоні поховань з такою рисою поховального обряду дає змогу стверджувати її невідповідність. Привертає увагу те, що всі поховання датуються V—IV ст. до н. е. Відсутність предметів кінського спорядження в могилах сіверськодонецького населення більш раннього часу вирізняється особливо на фоні широкої репрезентативності (до третини загального числа поховань) цієї категорії поховального інвентарю в синхронних пам'ятках суміжних регіонів.

Раптова поява з V ст. до н. е. у похованнях населення Сіверськодонецького регіону загнуданих коней (чи їх частин) і предметів кінського спорядження може бути свідченням міграції на цю територію в зазначений час певних етнічних угруповань, які були носіями згаданої риси поховального обряду.

- ¹ Мелюкова А.И. Вооружение скифов // САИ. — 1964. — Вып. Д1-4. — С. 23—29.
- ² Манцевич А.П. Курган Солоха. — Л., 1987. — Кат. 82, 86, 105, 132.
- ³ Ильинская В.А. Скифская узда IV в. до н. э. // Скифские древности. — К., 1973. — Рис. 8, 6.
- ⁴ Алексеев А.Ю., Мурзин В.Ю., Ролле Р. Чертомлык. — К., 1991. — Рис. 56, 6.
- ⁵ Петренко В.Г. Правобережье Среднего Приднепровья в V—III вв. до н. э. // САИ. — 1967. — Вып. Д1-4. — Табл. 27, 6, 7; Ковпаненко Г.Т., Бессонова С.С., Скорый С.А. Памятники скифской эпохи Днепровского Лесостепного Правобережья. — К., 1989. — Рис. 39, 19.
- ⁶ Бандуровский А.В., Буйнов Ю.В., Дегтярь А.К. Новые исследования курганов скифского времени в окрестностях г. Люботина // Люботинское городище. — Харьков, 1998. — С. 178. — Рис. 21, 9—11.
- ⁷ Либеров П.Д. Памятники скифского времени на среднем Дону // САИ. — 1965. — Вып. Д1-31. — Табл. 21, 21.
- ⁸ Алексеев А.Ю., Мурзин В.Ю., Ролле Р. Указ. соч. — Рис. 56, 7.
- ⁹ Петренко В.Г. Указ. соч. — Табл. 29, 3, 9.
- ¹⁰ Ильинская В.А. Скифы днепровского лесостепного левобережья. — К., 1968. — Рис. 28.
- ¹¹ Бандуровский А.В., Буйнов Ю.В. Курганы скифского времени Харьковской области. — К., 2000. — Рис. 9, 4.
- ¹² Манцевич А.П. Курган Солоха. — Л., 1987. — Кат. 91, 109.
- ¹³ Алексеев А.Ю., Мурзин В.Ю., Ролле Р. Указ. соч. — Рис. 54, 6; 59.
- ¹⁴ Тереножкин А.И., Ильинская В.А., Мозолевский Б.Н. Скифский курганный могильник Гайманово поле (раскопки 1968 г.) // Скифы и сарматы. — К., 1977. — С. 181. — Рис. 43.
- ¹⁵ Петренко В.Г. Указ. соч. — Табл. 30, 1, 2; Ковпаненко Г.Т., Бессонова С.С., Скорый С.А. Указ. соч. — Рис. 39, 30.
- ¹⁶ Ильинская В.А. Скифы... — Рис. 28, 34.
- ¹⁷ Бандуровский А.В., Буйнов Ю.В. Указ. соч. — Рис. 9, 11.
- ¹⁸ Братченко С.Н., Швецов М.Л., Дубовская О.Р. Курган IV в. до н. э. в бассейне Северского Донца // СА. — 1989. — № 1. — Рис. 3, 14.
- ¹⁹ Шрамко Б.А. Древности Северского Донца. — Харьков, 1962. — С. 230; Щегленко А.В. Обряд погребения лесостепных племен междуречья Днепра и Дона в VII—III вв. до н. э. // Вестн. ХГУ. — 1983. — Вып. 238. — С. 115—117.
- ²⁰ Бородулин В.Г. Исследования на территории Харьковской области // АО 1976 г. — 1977. — С. 254, 255.
- ²¹ Бородулин В.Г. Исследования курганов скифского времени в Харьковской области // АО 1978 г. — 1979. — С. 306.
- ²² Бородулин В.Г. Дневник об археологических раскопках скифо-сарматской экспедиции Харьковского исторического музея в 1982 году // Архив ХИМ. — 1982. — С. 69—71.
- ²³ Бандуровский А.В., Буйнов Ю.В., Дегтярь А.К. Указ. соч. — С. 178, 179.
- ²⁴ Буйнов Ю.В. Охранные раскопки курганов скифского периода на Харьковщине // Охорона і дослідження пам'яток археології Полтавщини. — Полтава, 1990. — С. 139—142.
- ²⁵ Бандуровский А.В., Буйнов Ю.В. Указ. соч. — С. 73, 74.

Одержано 06.09.2003

Л.И. Бабенко

КОМПЛЕКС ВЕЩЕЙ ПОГРЕБЕНИЯ IV в. до н. э. ВОЗЛЕ ПЕРЕСЕЧНОЙ

В статье опубликованы материалы разрушенного погребения скифского времени у пгт Пересечная, содержавшего 5 бронзовых наконечников стрел, варворку, 4 бронзовые круглые бляхи, наносник и нащечник. По обширному кругу аналогий погребение датируется IV в. до н. э. Широкое распространение и стойкое сочетание пары в виде наносника с изображением головы животного и стилизованных блях с условным названием «медвежья лапа», «лапа хищника» и т. п. позволяют предположить их семантическую взаимосвязь, при которой оба элемента представляли собой отдельные части тела одного существа, соединенные уздечными ремнями. Достаточно широкое распространение в бассейне р. Северский Донец в V в. до н. э. погребений с конским снаряжением может быть свидетельством переселения в то время в данный регион определенной группы населения, носителя подобной черты погребального обряда, из соседних территорий.

BURIAL ASSEMBLAGE OF THE 4TH CENTURY B.C.
LOCATED NEAR THE URBAN VILLAGE OF PERESECHNAYA

The article publishes the materials from a ruined burial of the Scythian Period located near the urban village of Peresechnaya. The assemblage contains 5 bronze arrowheads, a *vorvarka*, 4 round bronze plates, a nose-plate and a cheek-plate. A large number of analogies date this assemblage back to the 4th century B.C. A widespread distribution and fixed combination of a nose-plate decorated with the animal head and conventionalized plates called «bear's paw», «predator's paw», etc., permit suggesting their semantic connection where both elements represent various body parts of one creature joined by bridle straps.

Т.О. Рудич

АНТРОПОЛОГІЧНИЙ СКЛАД НАСЕЛЕННЯ ЧЕРНЯХІВСЬКОЇ КУЛЬТУРИ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ

Статтю присвячено антропологічному складу населення, похованого на могильниках черняхівської культури Західної України.

Краніологічний матеріал з черняхівських могильників території Західної України до цього часу був представлений лише окремими черепами. Нині колекції поповнились, і це дало змогу проаналізувати антропологічний склад населення регіону. Населення репрезентують матеріали з 5 могильників. Подаємо стисло характеристики цих краніологічних серій.

*Могильник Чернелів-Руський*¹. Чоловіча серія налічує 11 черепів, придатних для вимірів, і характеризується довгою, середньоширокою, високою черепною коробкою, доліхокранною за формою. Обличчя на межі середнього та низького, вузьке за абсолютними розмірами та покажчиком, ортогнатне. Горизонтальне профілювання обличчя різке. Орбіти низькі середньоширокі, за покажчиком мезоконхні. Ніс низький та вузький, за покажчиком середньоширокий. Кістки носа виступають на межі малих і середніх розмірів.

Жіноча група налічує 19 черепів. У середньому вияві вона має довгу, середньошироку, високу черепну коробку, мезокранну за формою. Обличчя на межі низьких і середньовисоких величин, середньошироке за абсолютними розмірами та покажчиком. Обличчя мезогнатне, горизонтальне профілювання помірне на верхньому рівні та різке на зигмаксиллярному. Орбіти низькі, середньоширокі, мезоконхні. Ніс низький, середньоширокий, за носовим покажчиком широкий. Кістки носа виступають на межі середніх і великих розмірів.

*Могильник Романківці*². Чоловіча серія представлена 3 черепами поганої збереженості. Вони характеризуються дуже довгою, вузькою, низькою черепною коробкою, різкодоліхокранною за формою. Обличчя має малі розміри, за покажчиком еуріон, прогнатне, горизонтальне профілювання його різке. Орбіти середніх розмірів. Ніс малих розмірів, за покажчиком середньоширокий. У середньому вияві близькі характеристики має серія з могильника Ромашки у Середньому Придніпров'ї та збірна серія I—IV ст. із Сілезії, котру пов'язують з готами.

Єдиний жіночий череп характеризується середньодовгою, вузькою, високою черепною коробкою, мезокранною за формою, і вузьким обличчям.

*Могильник Романове Село*³. Чоловічий череп має середньодовгу, вузьку, високу черепну коробку, мезокранну за формою, вузьке обличчя, низькі орбіти, вузький ніс. Два жіночих черепи відзначаються довгою, середньоширокою, мезо-